

Маргарита Перковська,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ МОРФОЛОГІЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ В. ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»

*У статті проаналізовано особливості вживання західнополіських
діалектних форм займенника, числівника та дієслова в романі
Володимира Лиса «Соло для Соломії».*

Використання діалектної мови в художньому тексті не може залишитися поза увагою читача, адже такий прийом не випадковий, оскільки автор навмисне вводить у текст діалектизми задля повнішого розкриття картин побуту, увиразнення мовлення своїх героїв.

Об'єктом нашої уваги став роман В. Лиса «Соло для Соломії», у якому відтворено на мовному рівні західнополіський діалектний етноконтинуум. Як зауважують дослідники, у західнополіському говорі всі відмінювані частини мови мають певні говіркові особливості в тій чи іншій граматичній категорії, проте переважають нормативні тенденції [1, с. 84].

З позиції функціонування морфологічних діалектних одиниць різних класів роман «Соло для Соломії» ще не був предметом окремого дослідження, оскільки Г. Аркушин у монографії «Народна лексика Західного Полісся» аналізує лише лексичні діалектизми роману, звертаючи також увагу на фразеологію та загорєнські повір'я [2, с. 143-146], чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета наукової розвідки – аналіз діалектних особливостей уживання займенників, числівників і дієслів у романі В. Лиса «Соло для Соломії».

Як засвідчила вибірка матеріалів із зазначеного роману, найширше представлено у творі діалектні форми займенника. Серед виокремлених С. Бевзенком та Г. Аркушиним рис західнополіського говору в романі відзначаємо такі:

• Особові займенники 2-ої ос. множ. у наз. відм. поряд із нормативним *ви* представлені формою *ви-те* [1, с. 109]: «Ви-те могли б помолитися за жмеликів?» [4, с. 39], «Ви-те, хлопці, того... *Не спішіте*» [4, с. 59], «Доброго дня, — сказала вона, підводячись з лавки, на яку було присіла. — Ви-те до мене?» [4, с. 341] тощо. Формами наз. відм. 3-ої ос. множ. є літературна *вони* та діалектна *вонé*, зумовлене фонетичними рисами говору [1, с. 109]: «*Кажуть, вони брехухам на языка люблять сидати та хвостом піднебіння гладити*» [4, с. 125], «Воне більшовиків битимуть, а нам Вкраїну тре' зводити...» [4, с. 57], «...тато сваритимуться, а то й ломакою спапужають, воне у неї строгі...» [4, с. 78] тощо.

•Особові займенники 1-ої та 2-ої ос. одн. у формах непрямих відмінках мають зміну кореневого голосного, що водночас зумовлено фонетичними рисами західнопопліського діалекту (*мине, тебе, міні* і т. д.): «*Не, мине не вкусить. Хочу побачити жмелика у волоссі*» [4, с. 34], «*Я попрошу тибе — жди таки. Вернуса — то все й рішимо*» [4, с. 146], «*Мо', й так воно, а мо', й ни так. Хіба міні теє знати...*» [4, с. 169] тощо.

•Особові займенники 3-ої ос. одн. та множ. у формах непрямих відмінків чи з прийменниками, чи без них переважно вживаються без приставного [н] [1, с. 109]: «*Не тре' єї бити, хлопці, — сказала...*» [4, с. 38], «*...то й мені тре' було з батюшкою дружити, сало-масло єму носити...*» [4, с. 59], «*Як не над головою, то всередині єго має*» [4, с. 143] тощо. Проте трапляються й форми з протетичним [н] *него, нех, неї*: «*Більше в него теї похвальби, як любові, — всміхнулася баба...*» [4, с. 16], «*Раптом Соломійка подумала: а як він неї тоже боїться?*» [4, с. 63], «*І хто йде, мусить на нех дивитися*» [4, с. 169] тощо.

•Вказівні займенники представлені зазвичай нестягненими формами [3, с. 121], однак трапляються й нормативні варіанти чи стягнені форми зі зміною кореневого голосного (*тей, тий, тея, теї, отеї, цей, цяя, сая, цес, цеї, такеї*) та формами їх непрямих відмінків: «*Ой, щося наказала їй тея відьмачка Луциха...*» [4, с. 21], «*Воне ж самашедці з самого маленства, цеї Зозулики*» [4, с. 38], «*Жмеликі такі хороші... І теї, що живі, і теї, що вже ни полетять*» [4, с. 39], «*Хто вона цему світові, де в неї є чоловік і діти...*» [4, с. 40], «*Чи не Зозуликів сяя дитина?*» [4, с. 41], «*Бродять німаки та теї, що у башиках ненаських. Козаки расейські чи що*» [4, с. 129], «*...од туги за життєм, яке було в тего чоловіка*» [4, с. 49], «*...чув, звідам, з тех шахт до армії не беруть*» [4, с. 57], «*Поліщуки — вони такеї, — сказав поліцай*» [4, с. 77], «*Що вона тобі сказала, цяя видра?*» [4, с. 84], «*Щоби остатні сумління, отеї сільські, несознательні, прогнати*» [4, с. 196], «*А що, й цес ни мона нести? То я ни буду*» [4, с. 261], «*Оно яко виходить з теми чоловіками...*» [4, с. 269], «*Ни раз думала Соломія, як то дитяткові неїному в цим житті поведеться?*» [4, с. 284], «*Не менший мурашник був на тий виставці, куди завезли...*» [4, с. 285], «*І ще одне з'явилося — нима вже на цим світі тамтого Гриця*» [4, с. 353] тощо.

•Присвійні займенники відзначаються переважно змінами на фонетичному рівні, наявністю специфічних закінчень і збереженням спорадично давніх форм (*свего, мему, єго, твеї* та ін.): «*...вона все бачитиме твоїми очима і твею душею*» [4, с. 19], «*Той з несподіванки так залався, аж у єго жінки вуха в'янути стали*» [4, с. 37], «*...а нечисті порядкувати на мему обійсті не дам*» [4, с. 120], «*І гуски твеї, Соломко, на обід собі не заріжу, не бійся*» [4, с. 120], «*Господи, нивже ж я Гартемка побачу? І брата свего, Йосипа...*» [4, с. 159] тощо. Також наявні форми *неїн, неїна* ‘її’, які функціонують із протетичним звуком навіть без використання прийменника, і *наська* ‘наша’ [1, с. 110]: «*...взялася детально розказувати про свого kota, та якось так, начеб то був неїн сім'янин*» [4, с. 16], «*не заважало їм Луциху позаочі відьмою називати та всіляко неїну доньку обговорювати*» [4, с. 17], «*У неїному оці маленький рогатик сидить, я сама бачила*» [4, с. 38], «*Наська, рукавом протерта*» [4, с. 118] тощо.

●Питально-відносні займенники переважають нормативні, однак фіксуємо й позначені діалектним впливом: «...фронтовика Платона Буського, которий раненим, з покаліченою ногою недавно вернувся...» [4, с. 159], «А зирнула вдруге, через кікось там хвилин — та нє, викапаний Василько» [4, с. 228], «...якеї червонії ружі, зойкує котрась товарка за Соломіїною стиною...» [4, с. 236] тощо.

●Зміни, почасти фонетичні, фіксуємо й у діалектних формах заперечних займенників *никого*, *нихто*, *ніц*, *нічо* та ін.: «Не, нє, не треба міні ніц казати, то твоя печаль...» [4, с. 18], «Нічо, нічо, мене, — казала Марія й гладила невістку по голові» [4, с. 142], «Виходить, а надворі нима никого, тільки місячно-місячно...» [4, с. 176], «Бо я трьох уже маю, а за жадне нихто не цілував...» [4, с. 229] тощо.

●Серед неозначених виділяємо діалектну, очевидно, розмовну, форму займенника *щось* – *щося*: «Ще сама їй тихенько пісеньки співай та щося часом розкажуй» [4, с. 19], «Ой, щося наказала їй тея відьмачка Луцixa» [4, с. 21], «...хай знає той вилупок ци теї райкомівські мудрагелі, що ми щося значимо» [4, с. 306] тощо.

Водночас у романі не можуть залишитися непоміченими діалектні особливості числівників і їх відмінкові форми:

●Числівник *один* фіксуємо у формі *їден* та її відмінково-родових варіантах: «...бо ж у самих їден кінь на хазяйстві...» [4, с. 21], «Їдного таки збили, упав зі страшим ревищем за річкою Мережкою» [4, с. 150], «Майже, — сказала Соломія. — Пропажу їдну тре' найти» [4, с. 214] тощо.

●Числівники *чотири* та *п'ять* представлені такими варіантами: «А ти точно порахувала? — кепкувала Вірка. — Може, більше? Може, штири чи п'єть...» [4, с. 174], «Звідси до залізничної станції кілометрів пєть, вона знає» [4, с. 351] тощо, які зумовлені фонетичними рисами представленої у творі території.

●Кількісні числівники *сім* і *вісім* не зазнають якихось змін під впливом діалекту: «Верталися додом пішки, навпрошки через ліс усього *сім* чи *вісім* верстов буде» [4, с. 274].

●Порядкові числівники зазнають змін непослідовно: «На третій, а мо', четвертий (ні, при ній четвертий, бо раз вдома не була), ци й п'єтий, уповномочений виявився іншим...» [4, с. 197].

●Порядкові складні та складені числівники, які використані для позначення віку, відрізняються від нормативних і представлені такими діалектними фонетичними формами: «Двайцетий рік пуйшов, скоро й дівкою старою, що тико котиська» [4, с. 86], «Йшов Василькові на час приїзду двайцїть шостий рік...» [4, с. 183], «Ну, Світлана, найстарша, помагає, старається, бідолашка, али ж тико дванайцятий на Спаса буде» [4, с. 324] тощо.

●У місцевому відмінку однини порядкові складені числівники функціонують в усіченій формі, яка, проте, є нормою літературної мови: «...старий брат Віталік загинув на війні ще в сорок другім році» [4, с. 235],

«...кількох пригадав, котрі тоді, у п'ятдесятім, ще молодими були» [4, с. 346] тощо.

- Наявний розмовний варіант числівника *тища* ‘тисяча’: «*Перерахувала — матінко, ціла тища*» [4, с. 286].

Морфологічних особливостей у царині дієслова та дієслівних форм ми виявили значно менше, проте відзначаємо такі особливості:

- Інфінітив має суфікс -ти [3, с. 126]: «*Хтіла навіть попросити, щоби дозволили взяти ту гуску з собою, та не посміла*» [4, с. 179], «*Якраз перед тим одважилася до Любомля з'їздити...*» [4, с. 179], «...*Олежка тхотів після війни демобілізуватися і поступити в той, університет...*» [4, с. 180] тощо.

- Зворотні дієслова мають постпозиційну частку-постфікс -ся [3, с. 127]: «*Є вже, є, дожидається коханий...*» [4, с. 282], «*І вона зривається з лавки*» [4, с. 242], «*Руфина відбігає, бо, може, боїться, що Соломка кинеться на неї*» [4, с. 84], «*А в грудях почало щось підніматися і душити з середини*» [4, с. 108] тощо. Також спостерігаємо низку розмовних дієслівних форм на -ця [3, с. 128]: «*Ни справляєця, ни справляєця, — засокоріли жінки*» [4, с. 220], «*Знаця — недолюбив, як належить. Не вберіг*» [4, с. 142] тощо.

- Дієслова теперішнього часу I дієвідміни 1-ої особи однини мають нормативне закінчення -у: «*Прошу. Та не лякайтеся, вона сама просилася...*» [4, с. 288]; 2-ої особи однини мають закінчення -иш на протигагу -еш у літературній мові: «*Щось придумаєш, чого так. Бо... Сама знайиш...*» [4, с. 168] тощо; 2-ої особи множини мають видозмінене щодо нормативного закінчення -іте: «*За те, що ви-те знайте, — сказала Соломія...*» [4, с. 140]; 3-ої особи однини мають діалекту флексію: «*Одним словом, ще раз вибачеїться, мо', й дурницю каже...*» [4, с. 325] тощо.

- Дієслова теперішнього часу II дієвідміни 3-ої особи однини представлені формами з флексією -іт зі ствердінням кінцевого приголосного: «...*і вже все твоя царівна нероджена видіт і чує...*» [4, с. 19].

- Дієслова майбутнього часу мають просту, складну і складену форми. Проста і складна є нормативними, а складена зазнає деяких фонетичних змін [1, с. 122]: «*Сьогодні прийдеш сама до мене додому. І робитимеш, що я захочу. Сподобається — могтимеш і на ніч остатися*» [4, с. 275], «...*далі то будите розстібнутим носити, пізно вже перешивати*» [4, с. 285] тощо.

- У минулому часі дієслів спостерігаємо фонетичні зміни в системі вокалізму лише у формах множини: «*За одно я радий — мама типер стали гинишми, як буле*» [4, с. 56], «*Ми ж з Васильком разом на випровадинах до війська Михася Берисьового буле*» [4, с. 206] тощо.

- Наказовий спосіб представлений формами дієслів на -іте [1, с. 123]: «*Покажіте мені жмеликів*» [4, с. 33], «*А ні, то самі везіте в район*» [4, с. 269], «*Простіте, рідненькі, — прошентала Соломія*» [4, с. 277], «*Не спішіте. Я сама скажу, кому присилати*» [4, с. 59] тощо.

Отже, у романі «Соло для Соломії» Володимир Лис відтворив переважно в мові персонажів морфологічні риси займенника, числівника та дієслова, притаманні західнополіському говору, які, як свідчить опрацювання низки

лексикографічних джерел, і досі функціонують у цьому діалектному континуумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова та літ.». – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
2. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія: навч. посібник. – К.: «Вища школа», 1980. – 248 с.
4. Лис В. Соло для Соломії. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 368 с.

Тетяна Солом'яна,
студентка 5 курсу
факультету української філології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини.
Науковий керівник: **Т. М. Тищенко,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

*У статті за власноруч зібраними матеріалами проаналізовано
фразеологізми на позначення розумової діяльності людини в східноpodільських
говірках*

В українському мовознавстві кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначений інтенсивним вивченням діалектної фразеології. Основні завдання, які ставлять перед собою діалектологи-фразеологи, – це нагромадження фактологічного діалектного матеріалу, пошук ефективних методик опису ареальної фразеології як системи, аналіз фразеології в ідеографічно-тематичному аспекті, вивчення дериваційної бази, способів і чинників фразеотворення, відображення фразеологічних паралелей у різних ареалах української мови. Ці завдання повністю чи частково реалізовані у вивченні лемківських [13], верхньонадністрянських [12], гуцульських [10], західноpodільських [3], карпатських [8], північних [3], південнонаддніпрянських [2], східнослобожанських і східностепових [9; 14; 11] та інших говірок. Провідним методом дослідження ареальної фразеології стає метод структурно-семантичного моделювання, який особливо ефективно використовують А. Івченко [5], М. Олійник [10], Н. Коваленко [7].

Українська діалектна фразеографія останнім часом поповнилась фундаментальними працями: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол та А. Івченка [1], «Фразеологічний словник